

VEZİRKÖPRÜ VE HAVZA A İZLARINDA YABANİ BİTKİ ADLARI**Nuh DOĞAN*****ÖZET**

Vezirköprü ve Havza yöresi a ızlarında çe itlili iyle dikkat çeken yabancı bitki adları Türkçenin söz varlı ı açısından önemlidir. Türkçenin zengin söz varlı ının dikkat çekici ö elerinden oldu u dü ünülen yabancı bitki adları, Türkçenin kavramla tırma gücünü ve kavramla tırma sırasında ba vurulan anlatım yollarını ortaya koymaktadır.

Bu çalı mada elde edilen bulgular Türkçede nesne, varlık ve kavramların adlandırılmasında hangi unsurların belirleyici oldu unu ortaya koyabilecek niteliktedir. Anadolu a ızlarına özgü anlatım özelliklerinin görüldü ü yabancı bitki adları, Türkçenin geni anlatım olanaklarını ortaya koymakta ve bu a ızların Türkçenin hemen hemen bütün türetme kurallarından ve anlatım yollarından faydalandı ını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Vezirköprü ve Havza A ızları, Yabancı Bitki Adları, Kavramla tırma, Türetme Kuralları, Türkçenin Söz Varlı ı.

THE NAMES OF WILD PLANT IN VEZİRKÖPRÜ AND HAVZA DIALECTS**ABSTRACT**

The names of wild plant calling attention with the differetiatiions in Vezirköprü and Havza region dialects are important in respect of vocabulary of Turkish. The names of wild plant which have thought that they are of element calling attention of rich vocabulary of Turkish will be able to put forward the conceptualisation power of Turkish and expression ways applied during conceptualisation.

The findings obtained in this work is of the quality to be able to put forward that which factors are characteristic in the naming objects, existences and concepts in Turkish. The names of wild plant shows expression fuatures peculiar to Anatolia dialects, has been putting forward wide expression facilities and showing that those dialects benefit from expression ways and almost whole derivation rules of Turkish.

Keywords: Vezirköprü ve Havza dialects, the names of wild plant, conceptualisation, derivation rules, vocabulary of Turkish.

* Bu çalı mada yöntem olarak Marmara Üniversitesi Türkiyat Ara tırmaları Enstitüsünün 7-8 Nisan 2004 tarihlerinde düzenledi i Türk Kültüründe Meyve Sempozyumunda Prof. Dr. Mehmet Aydın'ın sundu u "Ordu ve Yöresi A ızlarında Armut Adları" ba lıklı bildirisinden yararlanılmı tır. Söz konusu çalı ma daha sonra yayımlanmı tır. Bk. Mehmet Aydın, "Ordu ve Yöresi A ızlarında Armut Adları", **Turkish Studies**, S: 9 (2008), s. 129-138.

** Ö retmen, *brahim Tanrıverdi Sosyal Bilimler Lisesi, İ kadım / Samsun - TÜRK YE, E-posta nuhdogan55@hotmail.com*

Giri

Bitki ve hayvanlar, insanın en yakınında bulunan varlıklardır. Bu varlıklarla ilgili sözcükler de bir dilin önemli söz varlıkları arasında gelir. Bir dilin temel söz varlığının saptanabilmesi için insanın odak alınması gerekir.

Yerli sözcüklerin bir bölümü *çekirdek sözcükler*, *kalıt sözcükler* ya da *temel sözcükler* olarak adlandırılır. Her dilde kuaktan kuaya aktarılarak bu ögeler insanın yaşamında birinci derecede önemli olan, insana ve çevresine ilişkin önemli kavramları yansıtan sözcüklerdir: Ba, ta, ba, göz, kulak, el, ayak gibi organların adları olmak üzere ana besin maddesi sayılabilecek imiz, su, buğday, et, balık gibi nesnelere insanın yakın ilişkisinde bulunduğu at, inek, koyun gibi hayvanlar, tarım hayvanları, tarım araçları insanların en çok kullandıkları, somut eylem gösteren almak, vermek, yemek, içmek, gitmek, gelmek gibi sözcüklerle bir, iki, beş, on, yüz, bin gibi sayı adları örnek olarak gösterilebilir¹.

Araştırmamıza konu olan yabancı bitki adlarının Türkçenin temel söz varlığının önemli bir bölümünü teşkil ettiği ileri sürülebilir. Diğer taraftan insanın yakın çevresinde bulunan varlıklardan biri olan bitkilerle ilgili sözcüklerin bir dilin temel söz varlığının yansıdığı önemli sözlüksel unsurlardan olduğu söylenebilir. Yabancı bitki adları, yörenin söz varlığının belirlenmesi ve o yörenin, dolayısıyla Türkçenin adlandırma eylemlerinin tespit edilmesi açısından da ayrıca önemlidir.

“Türkiye’de 9000 kadar yabancı bitki türünün yetiştirildiği bilinmektedir. Buna karşılık *Derleme Sözlüğü*’nde yaklaşık olarak 3000 kadar Türkçe bitki adı bulunmaktadır. Türkiye’de yetiştirilen bitki türlerinden yaklaşık üçte birinin Türkçe adının bulunması halkın bitkilere olan yakın ilgisini açık bir şekilde göstermektedir.”² Ancak Anadolu’nun değişik yörelerinde bulunan veya farklı adlandırmalarla anılan ama botanikle ilgili kitaplara ve sözlüklere girmemiş birçok yabancı bitki adının olduğu görülmüştür.

Anadolu ağızlarında Türk dili ve kültürü açısından birçok gerçeğin saklı olduğu söylenebilir. Anadolu ağızlarının standart dile göre çok daha geniş bir söz varlığına sahip olması, bu ağızlarda Türkçenin bütün türetme kurallarının kullanılması ve standart dile görülmeyen biçim birimlere rastlanması buna birer kanıt olarak gösterilebilir. Anadolu ağızlarındaki yabancı bitki adları üzerine yapılacak çalışmaların Türkçenin kavramlar türetme gücünün ortaya konulması açısından faydalı olacaktır. Bu çalışmaların yanı sıra yörenin ve dolayısıyla Türk dilinin söz varlığına katkı yapmak ve adlandırma eylemlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu açıdan Havza ve Vezirköprü yöresinde yabancı bitkilerin adlandırılması ve adlandırmalardaki çeşitlilik dikkate alınmalıdır.

Bu yörede derlenen ve halkın çoğunluğu tarafından tanınan yabancı bitkiler Türk mutfak kültürünün de önemli bir parçasını oluşturur. Bu bitkilere verilen adlardan hareketle, o yörenin yaygın biçimi, gelenekleri, inançları vs. hakkında geniş bilgilere ulaşmak mümkündür. Özellikle, Havza’da gelin-güveyi ve yörenin düğün adetleriyle ilgili olan bazı nesnelere bitki adları arasında benzerlik kurularak deyim aktarmalı anlatımlara başvurulmuştur. Bu tür adlandırmalar, yörenin yaygın biçimi hakkında bilgi edinmemizi sağlayabilir.

“Halk, botanik kitaplarında yazılı olan bitki adlarını hemen hemen hiç bilmemektedir. Buna karşılık halkın kullandığı bitki adlarının büyük bir çoğunluğu da botanik kitaplarında ve sözlüklerde bulunmamaktadır.”³ Havza ve Vezirköprü yöresinde derlenen yabancı bitki adlarında

¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Cilt: 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 17

² Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları 1997, s. 5

³ Turhan Baytop, *age*, s. 1

bu husus açıkça görülmektedir. Zira bunda aynı bitkiye farklı bölgelerde farklı adlandırmaların yapılmasının etkisi de vardır. Vezirköprü ve Havza'da derlenen, ne botanikle ilgili sözlüklerde ne de *Derleme Sözlü ü*'nde bulunan yabani bitki adları unlardır: *acı filiz, badik otu, covata, dananı, dil anatac, fünü, ovanlık, arayük, alın abu, ara çayır, araru, ovanlık⁴, gelin süpürgesi, gelin çar afı, ıdırdayu, guyöv süpürgesi, ara eri te, ıv ılık, aba pancar, u madım, kaldırayu, karacao lan, kelo lan, ki niç, meceref, ovanlık, sürük otu, tikence, kavruk⁵, si irlibey, süpürke teli, sola, sümsülük, tavuk urs, yüzük a ı, yül len, zıbidık, vb.*

Di er taraftan bu yörede çok yo un bir ekilde adı geçen bazı yabani bitkilerin *Derleme Sözlü ü*'nde Samsun ve yöresinde oldu una dair bir kaydın bulunmadı ı görülmü tür. Yörede sıklıkla kullanılan ancak *Derleme Sözlü ü*'nde kaydı bulunmayan yabani bitki adları unlardır: *a ız otu, arapsacı, dil anatac, az otu, gelineli, horuzib, köygöçüren, u dili, ayı iran, korunga, leylekay, sı ırkuyr, tekesa alı* vb.

Vezirköprü ve Havza'da derlenen yabani bitki adlarının dikkat çeken önemli bir özelli i de halkın adlandırma sırasında aktarmalı anlatıma sıkça ba vurmasıdır. Deyim aktarmasıyla olu mu adlandırmalarda özellikle hayvan adlarının kullanıldı ı görülür. Bir sözcü ün anlam aktarmalı anlatımlarda sıklıkla kullanılabilme gücü, onun temel söz varlı ından olup olmadı ının bir ölçütü olarak görülebilir.

“Yabani bitkilerin adlandırılmasında bitkinin kullanı ı, görünü ü veya yeti ti i yerin dikkate alındı ı anlaşılmaktadır. Hayvan adları da bu bitkilerin adlandırılmasında çok kullanılmaktadır.”⁶ Derlenen yabani bitkilerin adlandırılmasında daha çok görünü esas alınmı tır. Görünü ün esas alındı ı bu tür adlandırmalarda, ço unlukla görünü açısından bezerli i veya yakınlı ı bulunan hayvan adları temel alınmı tır. Yabani bitkilerin adlandırılmasında sıklıkla hayvan adlarının temel alınması, do al olarak bir dilin temel söz varlı ının önemli bir unsuru olmasından kaynaklanmaktadır. Derlenen yabani bitkilerin adlandırılmasında yukarıda sözü edilen usurların dı ında bitki ve yöreyle ilgili farklı usurların etkili oldu u görülmü tür. Yabani bitki adları, adlandırmada temel alınan unsurlar açısından u ekilde sınıflandırılabilir.

1. Adlandırmaların Dayandı ı Temeller

1.1. Biçimine (Görünü) Göre Yapılan Adlandırmalar

Havza ve Vezirköprü'de derlenen yabani bitkilerin ço unun adlandırılmasında biçimin dikkate alındı ı görülmektedir. Burada biçimden kastımız, bitkilerin görünü ü bakımından benzerli i bulunan ba ka nesne ya da varlıkların adıyla anlatılmasıdır. Bu açıdan buradaki adlandırmaların ço unlukla deyim aktarması yoluyla yapıldı ı görülür.

Arapsacı (<arap+saçı), *alın abu* (<kalın kabuk), *argadı ülek* (<karga+dü üle i), *azaya* (<kaz+aya ı), *araba* (<kara+ba), *gelin eli* (<gelin eli), *gelin süpürgesi* (<gelin süpürgesi), *gelin çar afı* (<gelin çar afı), *guyöv süpürgesi* (<güveyi süpürgesi), *uzu ul* (kuzu+kula ı), *hanımeli* (<hanım+eli), *horuzib* (<horoz+ibi i), *atırdırn* (<katır+tırna ı), *kedidırn* (<kedi+tırna ı), *leylekay* (leylek+aya ı), *süpürke teli*, *sı ır uyr* (<sı ır+kuyru u), *tikence*, *u dili* (<ku +dili), *yüzük a ı* (<yüzük+ka ı), *tavukdursâ* (<tavuk+kursa ı), *tekesa alı* (<teke+sakalı), *gıdı ul* (<gıdı+kula ı), *yılan uyr* (<yılan+kuyru u) vb.

⁴ *Derleme Sözlü ü*'nde Sivas'ta **govan** adıyla, Ege ve Akdeniz de ise **kovalık** adıyla geçen yabani bitki ile biçimsel bir benzerlik gösteriyor; ama bu yöredeki **ovanlık** yabani bitkisi yemeklerde kullanılan bir ot iken di erleri hasır örgüsünde kullanılan saz türünde bir ottur.

⁵ *Derleme Sözlü ü*'nde bir yabani bitki adı olarak geçmiyor. **Kavruk** kahve tavası ve patlamı mısır anlamında geçiyor.

⁶ Turhan Baytop, **age**, s. 9

1.2. Büyüklü üne Göre Yapılan Adlandırmalar

Yabani bitkilerin adlandırılmasında büyüklük de dikkate alınmıştır. Bitkilerin geni ve dar yapraklı veya uzun ve kısa boyolu olması adlandırmada belirleyici bir özellik oldu undan söz konusu adlandırmaların bu kategoride ele alınması uygun görüldü. Büyüklü üne göre adlandırılmı yabani bitkiler unlardır: *badik otu*, *civcivlik*, *çobanekm* (<çoban+ekme i), *e ekmadım* (<e ek+madıma ı), *gelincik*, *aba pancar* (<kaba pancar), *alın abu* (<kalın kabuk), *az otu* (<kaz otu), *azaya* (<kaz+aya ı), *u dili* (<ku +dili), *u ekm* (<ku +ekme i), *uzu ul* (<kuzu+kula ı), *atırdırn* (<katır+tırna ı), *pirpürüm*, *sı ır uyr* (<sı ır+kuyru u), *tekelce* (<tek+elce), *yılan uyr* (<yılan+kuyru u), *yüzük a ı* (<yüzük+ ka ı) vb.

1.3. Tadına Göre Yapılan Adlandırmalar

Bu tür adlandırmalar oldukça azdır. Yabani bitkilerin büyük ço unlu unun acı olmasından dolayı tek ba ına yenemedi i, ancak birçok otun karı ımı sayesinde farklı tatların elde edildi i bilinmektedir. Anlam bakımından bu sınıfta de erlendirilebilecek birkaç yabani bitki örnek verilebilir: *acı filiz*, *ek imek*, *dil anatac* , *kavruk*, *ya luca* vb.

1.4. Hayvan Adları Kullanılarak Yapılan Adlandırmalar

Halkın yabani bitkilerin adlandırılmasında hayvan adlarından da sıkça faydalandı ı görülmektedir. Bitki adlarının içerisinde aktarma yoluyla yapılmı bu tür adlandırmaların sayısı oldukça fazladır: *badik otu*, *develik*, *e ekmadım* (<e ek+madıma ı), *az otu* (<kaz otu), *azaya* (kaz+aya ı), *argadı ülek* (<karga+dü üle i), *gıdı ul* (<gıdı+kula ı), *u ekm* (<ku +ekme i), *uzuğul* (<kuzu+kula ı), *u dili* (<ku +dili), *horuzib* (<horuz+ibi i), *leylekay* (<leylek+aya ı), *kedidırn* (<kedi+tırna ı), *tavuk urs* (<tavuk+kursa ı), *sı ır uyr* (<sı ır+kuyru u), *yılan uyr* (<yılan+kuyru u) vb.

1.5. Rengine Göre Yapılan Adlandırmalar

Yabani bitki adlarının bir kısmı ise renk unsuru esas alınarak yapılmı adlandırmalardan oluşmaktadır. Sayı bakımından az olsa da sınıflandırmada ayrı bir kategori olarak de erlendirilebilir: *a ız* (<ak+kız), *ara çayır* (<kara çayır), *ara eri te* (<kara eri te), *araru* (<kararuk), *araba* (<kara+ba), *ızılca*, *ızılçı* vb.

1.6. Özel simlerle Yapılan Adlandırmalar

Yabani bitki adlarının dikkat çeken bir yönü de tanınmı ahsiyetlerin ismiyle adlandırılmı olmasıdır. Sayısı oldukça az olmasına ra men adlandırma açısından dikkate de erdir: *Karacacao lan*, *Kelo lan*, *Si irlibey* vb.

1.7. Yapısal ve levsel Özelli ine Göre Yapılan Adlandırmalar

Adlandırmaların bazılarının, bitkilerin kullanıldı ı yemek ve çe itleri veya bitkinin yapısındaki birtakım özellikler temel alınarak yapıldı ı söylenebilir. Bir hamur i i olan çöre in üzerine tat ve koku vermesi için atılan ota *çörek otu* adı verilmi tir. Yapısında süt gibi bir sıvı olan ota ise *sütlüvan* adı verilmi tir. Ayrıca *ya luca*, *ısrırgan*, *sirken*, *geven* de bu sınıfta yer alabilir.

1.8. Sorunlu Adlandırmalar

Derlenen bazı yabani bitki adları, gerek yapı gerekse anlam bakımından çözümlenememi tir. Bu tür adlandırmaların da ayrı bir sınıfta de erlendirilmesi uygun görülmü tür: *covata* (civata?), *arayük*, *fünuk*, *kaldırayu* , *meceref*, *ki niç*, *zıbidık* vb.

2. Adlandırmaların Yapısı

Bu bölümde bitki adları yapı olarak incelenecektir. Bitki adları bu açıdan incelendi inde yapıların büyük bir bölümünün kelime öbe i ekinde kuruldu u görülmü tür. Bu yapılar öbek çe itleri bakımından sınıflandırıldı.

2.1. Belirtisiz sim Tamlaması Yapısında Olan Bitki Adları

sim tamlaması yapısında olan yabani bitki adlarının tamamı belirtisiz isim tamlaması ekinde kurulmu tur. Belirtisiz isim tamlaması ekinde olan bitki adları unlardır: *adem otu, arapsaçı, arapda , ayrı otu, badik otu, çobanekm , çörek otu, dere otu, ebeğömeçi, e ekmadım , az otu, argadü ülek, gelineli, gelin çar aft, gelin süpürgesi, gıdı ul , u dili, u madım , uzu ul , guyöv süpürgesi, hanmeli, horuzib , leylekay , atırdırn , süpürke teli, tavuk urs , tekesa alı, sı ır uyr , yılan uyr , yüzük a ı vb.*

2.2. Sıfat Tamlaması Yapısında Olan Bitki Adları

Derledi imiz yabani bitki adlarının önemli bir kısmı da sıfat tamlaması yapısında kurulmu tur: *a ız, acı filiz, be bıyık, aba pancar, alın abu , ara çayır, araba , üçgül, tekelce, yeni süürük vb.*

2. 3. Sıfat-Fiil Öbe i Yapısında Olan Bitki Adları

Bu tür yapılarla oldukça az rastlanır. Bu yapıda birkaç bitki adına rastlanmaktadır: *köygöçüren, yül len (<yola+gelen), ayı ıran, dil anatac ⁷ vb.*

2. 4. Tek Kelime Yapısında Olan Bitki Adları

Yabani bitki adlarının büyük bir bölümü de tek bir kelimedenden olu an adlardır; ama yakından incelendi inde tek bir kelime yapısında olan bu adların büyük bir bölümünün, esasında, isim ve sıfat tamlaması yapılarının eksiltilmesiyle olu tu u anla ılmaktadır: *civcılık, dananı, dora , develik, çil, covata, abala , ıv ılık, gelincik, ısırgan, kömeç, ızılca, ızılıcı , madıma , madenüs, meceref, mancar, namzan, nünük, ogul, pırpürüm, sarma u , so ukluk, sütliivan, sümsülük, araru , tikence, ovanlık, efelik, kavruk, delüce, sola , kırçan, ovanlık, ki niç vb.*

3. SONUÇ

Bu çalı mada kullanılan yabani bitki adları, Vezirköprü ve Havza yöresindeki bizzat ahsımın derledi i ve ö retmenlik yaptı ım Vezirköprü Lisesi ö rencilerinin çevrelerinden topladıkları bitki adlarından olu maktadır. Yörenin a ız özellikleri korunarak kayıt altına alınmı yabani bitki adları *Derleme Sözlü ü*'nden kontrol edilmi ve *Türkçe Bitki Adları Sözlü ü* (Baytop 1997) ile kar ıla tırılmı tır. Vezirköprü ve Havza'da 100 kadar bitki adı derlenmi ve bunların 37 tanesinin sözlüklerde bulunmadı ı tespit edilmi tir. Tamamen bu yörenin temel söz varlı ından oldu u anla ılmı tır. Ayrıca, yabani bitki adlarının 13 tanesi de *Derleme Sözlü ü*'nde Samsun ve yöresinde gözükmeyen hâlde bu yörede yo un olarak kullanılmaktadır. Ege ve Akdeniz bölgesinde görülen *arapsaçı* adlı bitkiye, Vezirköprü'de de rastlanmaktadır.

Vezirköprü ve Havza'da derlenen yabani bitki adlarında e anlamlılık görülmektedir. Anlambilim açısından dikkate de erdir. *Semizotu* olarak bilinen ot, yörede *togmakan, ya luca, so ukluk, pırpürüm* gibi adlarla da tanınır. Yaygın olarak, *madımak* adıyla bilinen bitkiye ayrıca *develik, devetabanı* gibi adlar da verilmi tir. E anlamlılık gösteren bu tür adlandırmalar da bir hayli fazladır. Bu çalı ma, yörenin söz varlı ının belirlenmesi ve Türkçenin adlandırma e ilimlerinin ortaya konması açısından atılan küçük bir adım olmu tur.

⁷ *Derleme Sözlü ü*'nde bu yabani bitkiye **Dilkanatan** ekinde rastlanmaktadır; ama bu ekliyle de Samsun ve yöresinde görüldü üne dair bir not yoktur.

4. KAYNAKLAR

- AKSAN Do an, **Türkçenin Sözcükleri**, Engin Yayınevi, Ankara 1996.
- _____, **Türkçenin Gücü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- _____, **Her Yönüyle Dil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- _____, **Anlambilim**, Engin Yayınları, Ankara 1997.
- AYDIN Mehmet, “Ordu ve Yöresi A ızlarında Armut Adları”, **Turkish Studies**, S: 9 (2008), s. 129-138.
- BAYTOP Turhan, **Türkçe Bitki Adları Sözlü ü**, Türk Dil Kurumu Yayınları 1997.
- EREN Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlü ü**, Ankara 1999.
- Türkiye’de Halk A zından Derleme Sözlü ü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963-1979.

